

OSMANLI MERKEZ BÜROKRASİSİ

(1836-1856)

ALİ AKYILDIZ

İÇİNDEKİLER

Yeni Baskıya Önsöz	9
Birinci Baskıya Önsöz	11
Kısaltmalar	16
Giriş	17

BİRİNCİ BÖLÜM

SADARET	23
Sadaretin Başvekâlet'e Dönüştürülmesi	28
Sadarete Bağlı Birimler	32
Muamelât Düzenlemeleri	62

İKİNCİ BÖLÜM

NEZARETLER.....	77
I- MECLİS-İ VÜKELÂYA DAHİL OLAN NEZARETLER....	80
Dahiliye Nezareti	80
Hariciye Nezareti	87
Maliye Nezareti	114
Ticaret Nezareti	152
Ziraat Nezareti	164
Nafia Nezareti	167
II- MECLİS-İ VÜKELÂYA SONRADAN DAHİL OLAN NEZARETLER	171
Evkaf-ı Hümayun Nezareti.....	171
Divan-ı Deavi Nezareti	196

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
MECLİSLER.....	209
I- NEZARETLER ÜSTÜ MECLİSLER.....	214
Meclis-i Vükelâ	214
Meclis-i Âli-i Umumi.....	220
Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye.....	225
Dâr-ı Şûra-yı Bâbiâli	259
Meclis-i Maarif-i Umumiye.....	263
Meclis-i Tanzimat.....	296
II- NEZARET MECLİSLERİ.....	306
Meclis-i Umur-ı Nâfia.....	306
Karantina Meclisi.....	313
Meclis-i Muhasebe-i Maliye	326
Meclis-i Ziraat	331
Meclis-i Ticaret	336
Meclis-i Es'ar	337
Meclis-i Maadin.....	340
REFORMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	
YA DA SONUÇ YERİNE	343
BİBLİYOGRAFYA.....	365
DİZİN.....	379

GİRİŞ

18. yüzyılın sonlarına kadar *Paşa Sarayı*, *Paşa Kapısı*, *Bâb-ı Âsafî*, *Sadrazam Kapısı*, *Vezir Kapısı* veya sadece *Kapı* ile ifade edilen sadrazamın sarayına, I. Abdülhamid döneminden itibaren *Bâbiâli* denilmeye başlanır¹ ve bu isim zamanla giderek yaygınlaşıp diğerlerinin önüne geçer. 16. ve 17. yüzyıl kaynaklarında Bâbiâli tabiri Bâb-ı Hümayun ve Divan-ı Hümayun anlamında kullanılırken, zamanla anlam kaymasına uğrayarak önce sadrazamın dairesini² ve yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra da Osmanlı hükümetini nitelemeye başlar.³

17. yüzyıla kadar ikametlerine tahsis edilmiş belli bir sarayları olmayan ve yerleştikleri, Topkapı Sarayı'na yakın konakların selâmlık bölümlerini hükümet merkezi olarak kullanan sadrazamlar, 1654'te Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'nın Alay Köşkü'nün karşısında bulunan Halil Paşa Sarayı'nı sadaret konağı olarak kullanmaya başlamasıyla birlikte sabit bir sadaret konağına kavuşurlar. Bununla birlikte, sadrazamlara tahsis edilip Paşa Kapısı olarak kullanılan konakların zaman zaman değişik yerlerde olduğu da vakidir.⁴

1755-1839 seneleri arasında beş kere tamamen yanmış olan Bâbiâli, her seferinde, yeni binası inşa edilinceye kadar çalışmalarını değişik yerlerde yürütmüş; bürokrasinin işleyişi ve davaların

1 İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 249.

2 Tayyib Gökbilgin, "Bâbiâli", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, II, 175; Mehmet İpşirli, "Bâbiâli", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 378.

3 T. Gökbilgin, "Bâbiâli", s. 176.

4 Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 249-250. Paşa kapısı ittihaz edilen yerlerin dökümü için s. 250-255'e bakılabilir. Ayrıca bkz. T. Gökbilgin, "Bâbiâli", s. 175.

görülebilmesi için gerekli olan, güncel veya geçmişe ait olup mü-racaat edilmek üzere dairelere getirilmiş olan evrakın bir kısmı bu yangınlarda telef olmuştu. 29 Eylül 1755'te çıkan yangında Bâbîâli ve Defterdar Kapısı'nın yanması üzerine yeni binası inşa edilinceye kadar Esmâ Sultan'ın Kadırga Limanı'ndaki sarayı Paşa Kapısı olarak kullanılırsa da bir sene içerisinde yeni yerine taşınır.⁵

3 Aralık 1788'de ise kethüda bey kâtibinin odası altındaki kahve ocağından çıkan kıvılcımla yine Bâbîâli'nin önemli bir kısmı yanmışsa da kurtarılabilen sarıkçı, yatak ve hazine odalarıyla harem dairesi, bina onarılınca kadar Bâbîâli olarak kullanılır.⁶ Bâbîâli, 16 Kasım 1808'de gerçekleşen Alemdar Mustafa Paşa olayında da yeniçeriler tarafından tamamen yakılır; arsa bir sene kadar boş kaldıktan sonra başlayan inşaat tamamlanarak 30 Aralık 1810'da yeni binaya taşınır.⁷ Bu süre zarfında ise, Beyazıt'ta Mürekkepçiler Kapısı karşısında bulunan Mihrişah Valide Sultan'ın kethüdası Yusuf Ağa'nın konağı, Paşa Kapısı olarak kullanılır.⁸

2 Ağustos 1826'da çıkıp rüzgârın etkisiyle süratle yayılan ve 36 saat sürüp İstanbul'un birçok mahallesini yok eden büyük Hoca-paşa Yangını'nda Bâbîâli binalarının tamamen yanması üzerine Ağa Kapısı geçici bir süreliğine Bâbîâli olarak kullanılır. Bâbîâli, 6 ay gibi kısa bir süre içerisinde inşaatı tamamlanan yeni binasında 29 Ekim 1827 tarihinden itibaren hizmet vermeye başlar.⁹ Bu yangından yaklaşık 13 yıl sonra, 20 Ocak 1839'da binanın dahiliye kısmında çıkan bir yangında Bâbîâli tamamıyla yanar. Beyazıt'taki Necib Efendi Konağı kısa bir süre için Bâbîâli'ye merkez olursa da, yeni kurulan Mekteb-i Maarif-i Adliye'ye tahsisi düşünülen eski

5 Abdurrahman Şeref, "Bâbîâli Harıkları", *TOEM*, nr. 7, 1 Nisan 1327, İstanbul 1329, s. 446; T. Gökbilgin, "Bâbîâli", s. 175-76.

6 Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 254.

7 Kemalettin Kuzucu, "Bâbîâli Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808-1911)", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2000, s. 20; A. Şeref, "Bâbîâli Harıkları", s. 447.

8 K. Kuzucu, "Bâbîâli Yangınları", s. 17; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 254; T. Gökbilgin, "Bâbîâli", s. 176.

9 K. Kuzucu, "Bâbîâli Yangınları", s. 24-27.

Defterdarlık binası Bâbüâli'ye verilir ve 2 Nisan 1844 tarihinde yeni yerine taşınincaya kadar çalışmalarını bu binada sürdürür.¹⁰

Divan-ı Hümayun toplantılarının normal olarak yapıldığı zamanlarda hükümet merkezi saraydı. Bilindiği gibi, devletin ilk dönemlerinde her gün toplanan Divan, önce haftada dört, daha sonra iki, nihayet 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de üç ayda bir kere toplanmaya başlar. Divan, böylece, esas fonksiyonunu kaybederek kapıkulu askerlerine *mevâcib* dağıtmak ve elçileri kabul etmekle yükümlü sembolik bir birime dönüşür; önemli devlet işleri ise Meclis-i Meşveret'te görüşülüp ele alınır. Divan'ın ehemmiyetini kaybetmesine paralel bir şekilde hükümet işlerinin tedrici olarak sadrazam sarayına ve İkinci Divanı'na kayıp Bâbüâli'nin önem kazanması üzerine Divan-ı Hümayun Kalemleri, Reisülküttaplık, Çavuşbaşılık, Teşrifatçılık gibi müesseseler ile bunlara ait defter ve kayıtlar da Bâbüâli'ye nakledilir. Bütün bu görevliler, sadrazamın kendi maiyet memurları olan kethüda bey ve mektupçuyla birlikte *hademe-i Bâbüâli* ismiyle anılırlardı.¹¹

III. Ahmed'in, Pasarofça Antlaşması'ndan sonra devlet merkezini Edirne'den tekrar İstanbul'a nakletmesi ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın gayretleri neticesinde önem kazanmaya başlayan¹² Bâbüâli, bu dönemde harem, selâmlık ve kalem daireleri olmak üzere üç ana kısımdan oluşur; göreve başladığı zaman buradaki harem dairesine taşınan sadrazam, böylece gece gündüz devlet işleriyle ilgilenebilme fırsatı bulurdu. Hükümet işlerinin görüldüğü selâm ve kalem daireleri ise başlıca şu bürolardan müteşekkildi: Arz Odası, Divan Odası, Kürk Odası, Kethüda Bey, Reis Efendi,

10 K. Kuzucu, "Bâbüâli Yangınları", s. 29-30, 42; A. Şeref, "Bâbüâli Harikaları", s. 448-49; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 254-55; T. Gökbilgin, "Bâbüâli", s. 177. Bâbüâli'nin yeni binasına taşınmasına dair yazı için bkz. 16 Rebiülahir 1260, *Takvim-i Vekayi*, nr. 268.

11 Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 262; İpşirli, "Bâbüâli", s. 379; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 27.

12 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul Ty, IV, 755-56; J. Deny, "Bâbüâli", *EI*, New Edition, Leiden 1960, I, 836; T. Gökbilgin, "Bâbüâli", s. 175; Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul 1922, I, 887; M. Z. Pakalın, *OTDTS*, İstanbul 1983, I, 137.

Çavuşbaşı, Âmedi, Beylikçi, Mektupçu, Tezkire-i evvel, Tezkire-i sâni, Kapıcılar Kethüdası Odaları, Teşrifatçı, Tahvil, Ruus, Mühimme, Mektubi, Kethüda Kalemleri, Hünkâr Köşk, Sarık, Hazine, Yatak Odaları ve Havuzlu Köşk. Bu dairelerin en önemlileri, kabul ve merasimlerin gerçekleştirildiği Arz Odası, sadrazam divanının toplandığı Divanhane ve devlet memurlarına hil'atlerin giydirildiği Kürk Odası idi.¹³ Bâbiâli'nin üç bölümünden biri olan harem dairesi ise Tanzimat'ın ilânından hemen sonra kaldırılır.¹⁴

Sadrazamın kendi maiyeti memuru olup devlet teşrifatında yerleri olmayan sadaret kethüdası ile sadaret mektupçusu, Bâbiâli'nin hükümet işlerinin merkezi olmasından sonra devlet yönetiminin en üst kademelerine tırmanmalarına rağmen, ilgili kısmında da belirtildiği üzere, yine de devlet protokolünün dışında tutulurlar. Sadareten gönderilen yazıları hazırlamak ve taşradan gelen yazıların özetlerini çıkararak asıllarıyla beraber sadrazama sunan ve bu haliyle sadrazamın özel kalem müdürü mevkiinde olup daha sonra reisülküttapın maiyetinden sayılan mektupçunun emri altında 30 civarında kâtip bulunur ve bunlar başhalife, halife ve şâkirt şeklinde sıralanırdı.¹⁵ Mektupçulardan beylikçi, tezkireci, hatta, reisülküttap atandığını biliyoruz.¹⁶ Yukarıda zikredilen Reisülküttaplık, Çavuşbaşılık, Tezkirecilik, Teşrifatçılık gibi memuriyetler kitabın ilgili kısımlarında incelendiği için burada yeniden ele alınmadı.

Bâbiâli'deki bu resmî görevlilerden başka ayrıca temsil ettikleri kişi veya kuruluşların işlerini takiple görevli bazı memurlar daha vardı ki, bunlar, şeyhülislâmın kâtibi olan telhisçi, beylerbeyi, mültezim, Eflâk ve Boğdan voyvodaları ile Rum ve Ermeni

13 Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 265-66; İpşirli, "Bâbiâli", s. 379.

14 T. Gökbilgin, "Bâbiâli", s. 176.

15 Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 260-61; Baron von Hammer-Purgstall, "XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu Devlet Teşkilatı ve Bâbiâli", *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mec.*, VII/2-3, İstanbul 1941, s. 582. 19. yüzyılın başlarında kâtip sayısı yaklaşık 75'e çıkar (Bernard A. Lalor, "Promotion Patterns of Ottoman Bureaucratic Statesmen from the Lâle Devri Until the Tanzimat", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1972, I, 80-81).

16 B.A. Lalor, "Promotion Patterns", s. 82.

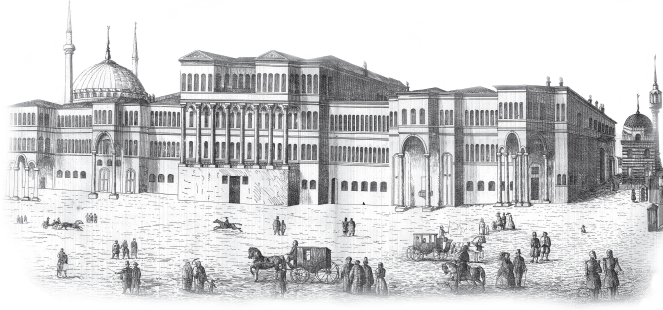
Bâbüâli'nin ana giriş kapısının Alay Köşkü tarafından görünüşü
(*Sultan II. Abdülhamid Arşivi*, s. 480).

patriklerinin kapıkâhyaları, devlet erkânı ve ulemanın kapıçukadarları ve yabancı sefirlerin Bâbüâli'deki işlerini takiple görevli tercümanlarıydı.¹⁷

Hükümet işlerinin Bâbüâli'ye intikalinden ana hatlarıyla bahsedildikten sonra kitabın esas konusu olan Tanzimat Dönemi'nde merkez teşkilatında yapılan bürokratik değişikliklerin incelenmesine geçilebilir.

¹⁷ İpşirli, "Bâbüâli", s. 380.

BİRİNCİ BÖLÜM
SADARET

Devlet işlerini padişah adına idare eden ve ondan sonra gelen en büyük görevliye, *vezir*; sayıları birden fazla olunca da birinci vezire *veziriazam* denirdi. Çandarlı Halil Hayreddin Paşa, hükümet işleri ile ordu kumandanlığını şahsında birleştirerek kendinden sonra gelen veziriazamların da bütün işlerde padişahın *vekil-i mutlakı* olmaları geleneğini oluşturur. İlk devirlerde genelde ilmiye sınıfından ve Türklerden seçilen veziriazamlar, daha sonra devşirmelerden atanır oldu. Veziriazamlar, padişah adına iş görmeye yetkili oldukları için padişahın *mühter-i hümayun* denilen altın mührünü taşırlardı.

Sadrazam, ilmiye de dahil olmak üzere devletin bütün atama ve görevden alma işlemleriyle terfi ve terakki muamelelerini yürütür, barış dönemlerinde vezir, kadıasker ve şeyhülislâm gibi yüksek görevliler için yapılacak muameleler ile vezirlerin idamı gibi önemli hususlarda padişahın fermanını alır, sefer zamanlarında ise başkumandan olarak tam bir serbesti içinde hareket eder ve merkezdeki işleri kendi adına yürütecek birini *sadaret kaymakamı* olarak İstanbul'da bırakırdı. II. Mehmed'den itibaren padişahların Divan'a başkanlık etmeleri usulünden yavaş yavaş vazgeçilmesi üzerine Divan başkanlığı ve devlet işlerinin bütün sorumluluğu da sadrazamlara intikal eder.

Sadrazam Divan-ı Hümayun'da sonuçlanmayan ve arza gerek görülmeyen konuları, Salı ve Perşembe günleri dışında sarayında topladığı İkinci Divanı'nda ele alır, bu divanda Türkçe bilmeyenlerin davalarına bakabilmek amacıyla tercüman da bulundurulurdu. Ayrıca, İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılarının katılımıyla çarşamba günleri toplanan ve daha ziyade adli meseleleri ve haksızlığa uğrayanların davalarını ele alan Çarşamba Divanı ile Cuma

Bâbiâli'nin bahçe tarafından genel görünüşü
(*Sultan II. Abdülhamid Arşivi*, s. 481).

günleri sabah namazından sonra sadrazam konağında toplanıp halkın sorunlarını görüşen Cuma Divanı (*Huzur Mürâfaası*) da vardı.

İstedığı zaman padişahın yanına girme imtiyazına sahip olan sadrazam, tam yetkili olarak, yabancı devletlerle diplomatik müzakerelere girişebilir, dilediği memuru elçilikle görevlendirebilir, Tersane'yi ziyaret ve kontrol eder, İstanbul'da güvenliğin sağlanması ve zahire ile ihtisap işlerinin denetlenmesi için de zaman zaman teftişe çıkardı. Görüldüğü gibi, malî ve kazaî işlerin dışında adlî, idarî ve askerî konularda da padişahın mutlak vekili idi. Bütün işlerin genel sorumlusu veziriazam olduğu için malî işlerde müstakil davranan defterdar da ona danışmak zorundaydı. Görevleri arasında kendilerine verilen padişah vakıflarına nezaret etmek ve padişah başkentten ayrıldığı zaman kaymakam olarak onun

yerine bakmak da vardı. İşlerin Bâbiâli'ye intikalinden sonra devlet işlerinin sorumluluğu artık tamamen sadrazamlara kalmıştı.

Sadrazamların kalabalık maiyetleri ve kendilerinin besledikleri askerî kuvvetleri vardı. Maiyetlerindeki memur ve hademelerin sayısı hakkında bir fikir vermesi açısından 17. yüzyılın başlarında sadrazam olan Nasuh Paşa'nın askerî sınıfın dışındaki maiyetinin bin kişi civarında olduğunu ifade etmek yeterli olur.¹

1 Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*; Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i A'zamlık*, 1299-1453, Ankara 1974, s. 33-86; T.H. "Vezîr", *İA*, XIII, 309-314; Jean Deny, "Sadrazam", *İA*, X, 46; Zeki Arıkan, "Divan-ı Hümayun", İ.Ü. Edebiyat Fak., Tarih Bölümü Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul 1966, s. 65-71, 149-151; Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Ankara 1986, s. 42-44; Necdet Sakaoğlu, "Padişahlık ve Sadrazamlık Kurumu", *TCTA*, V, İstanbul 1985, s. 1282-1284.

Sadaretin Başvekâlet'e Dönüştürülmesi

İlgili kısımlarda da belirtildiği üzere, 11 Mart 1836 tarihinde Sadaret Kethüdalığı, Umur-ı Mülkiye Nezareti ve Reisülküttaplık, Umur-ı Hariciye Nezareti'ne; aynı yılın sonlarına doğru, sadrazamın maiyetinden olan Çavuşbaşılık, Divan-ı Deavi Nezareti'ne ve 1838'de de defterdarlıklar, birleştirilerek Maliye Nezareti'ne dönüştürülür.

Bu şekilde Osmanlı merkez bürokrasisinde ihtisasa dayalı birimlerin, yani nezaretlerin kurulmasıyla birlikte Bâbîâlî'nin klasik yapısı da doğal olarak önemli bir değişime uğrar. Bu yeni ve köklü reformların bir sonucu olarak padişahın *vekil-i mutlakı* olan sadrazamın konumunun da yeniden ele alınması gerekir. Zira nezaretlerin kurulmasıyla yetkilerinin bir kısmının bu yeni birimler tarafından üstlenilmesi, maiyetindeki memurlarla devlet işlerini yürütmeye çalışan sadrazamın eski önemini yitirmesine neden olur. II. Mahmud, bu gelişmeler üzerine 30 Mart 1838 tarihinde, bütün vekillerin başı olmak üzere sadaret ismini yeni konumuna uygun olarak *Başvekâlet'e* dönüştürür. Artık önceki gibi müstakil bir memuriyet olmayan Başvekâlet'in, duruma göre uygun olan nezarete ilâve suretiyle idare edilmesi kararlaştırılır. Padişahın mührü eskiden olduğu gibi yine başvekilde bırakılır. Hastalığı nedeniyle görevlerini yerine getiremeyen Dahiliye Nazırı Âkif Paşa görevden alınır ve Başvekâlet memuriyeti Dahiliye Nezareti'ne ilâve edilerek mevcut Sadrazam Mehmed Rauf Paşa'ya verilir.²

2 *Takvim-i Vekayi*, nr. 163; Lütfi, *Tarih*, V, 113-114; Ahmed Rifat, *Verdü'l-Hadâik*, Freiburg 1970, s. 13-14; M. Süreyya, *Nuhbetü'l-Vekayi*, I, 52-53. Sadaretin yeni durumu şu cümle ile ifade edilir: "Devlet-i Aliyye'mizin ekser-i mesalihanı nezaretlere munkasem olarak mesned-i sadaretin bittabi işi kalmamış ise de yine cümle vükelânın reisi makamında birisi bulunmak üzere ba'dezin sadaret nâmı Başvekâlet ünvanına mübeddel olmak ve şu kadar ki bir memuriyet-i

نیم ذریرم

داعیه کاظمی بولمانه عاقله باشا هر قدر همد و درایت اربابند هر چه دولت مزاجی بسبب مصالحه مسیوره استفاده الیوم میسر کردگار
و خصوصاً بوزنه مقرب طوره کلوه کیشر کندیم برودتیم تنیه وجودیله او غرضاً امور دولت علیه مزه مرکز بولمانه باک و مقصد اولیغ
بجود سلطنت سینه ملک مصالحی و قیام کند و مندر مقدار وافی محاسن تبصیرت نماز و سحرنا سنده اقامت و دوام عروج و تقیه دولت
الملک اوزت امور داخله نظر آرد خدیو سینه عزله اجاب ایچده احوال هده قدر اصول و قوانین و اجرای نفی مات جبریه سینه سینه
مستبید دولت علیه مزت کند مصالحی نفی کند منقسم اولده مندر مدارتک بالطبع ایسو قالدانی سینه سینه سینه سینه سینه
رئیس حقا سینه برسی بولمانه اوزت سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
اولیوب خدمات جبریه مامور اولده و کلوه وقت و ایچانه کون هر قشینه نسیب اولور هر اکلعه و مویله قیامه و احوال قشیره
و مدها ایچون ری صدر عظمیله اولدنی صلبو مانی و کلورک سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
نزد سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
مدار سینه بولمانه انبات صلحت و درایت ایچس اولدیلد بنا بوفده بانی و کالت ماموریت جبریه ایضا سینه داخله نفی سینه
علیه که قیامه و اجرا ایچس ایچس با ایچده و ماموریه سلطنت سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
رؤیت و تشریفه مزید وقت و احکام الیوم سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
توقیفات الیوم سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه

HAT 470/23003

Sadaretin Başvekâlet'e dönüştürülmesine dair
II. Mahmud'un hatt-ı hümayunu (HAT, 470/23003).

Yeni düzenleme ile Başvekâlet'in aldığı konumu maaş durumları da açıkça ortaya koyar; Rauf Paşa'ya Dahiliye Nezareti için 75.000 ve Başvekâlet için de 25.000 kuruş olmak üzere toplam 100.000 kuruş maaş bağlanır.³ Konumu, her ne kadar bir belgede "...Saltanat-ı Seniyye'de en mu'tena ve cümle vükelâya nezaret ve riyaset memuriyetiyle müstesna olan Başvekâlet mesned"i ibaresiyle⁴ açıklanır da bunu, yetkileri ve kudreti sınırlandırılmış bir memurun kamuoyu önünde gönlünü alma ve saygınlığını koruma çabası olarak değerlendirmek daha uygun olur. Bu düzenlemeyle birlikte sadrazamlara verilmekte olan ekmek, arpa ve saman tayinatı da kaldırılır.⁵ Başvekâlet ile Dahiliye Nezareti'nin birleşmesi ve bu iki birimin işlerinin çoğalması üzerine⁶ yukarıda, faaliyetlerini Arz Odası'nda yürüttüğü zikredilen *Arz Odası Mürâfaası* da Şeyhülislâmlığa nakledilir.⁷

Bu değişiklikler ile padişahın *vekil-i mutlakı* ve onun adına iş görme yetkisini haiz, devletin ikinci adamı olan sadrazam, bir çırpıda vekiller heyetinin başı mertebesine ve mühür-i hümayunu elinde bulunduran sembolik bir memuriyet durumuna indirilir. Bu durum, uygulanmak istenen yeni sistemin, yani kabine usulünün bir gereği olarak kabul edilebileceği gibi, II. Mahmud'un merkezileştirme çabalarının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir; zira gücü merkezileştirmek isteyen padişah, bu hareketiyle sadaretin yüzyıllardır devlette tevarüs ettiği güçlü konumu etkisizleştirmeyi düşünmüş olabilir.

Daha önce nazırlara yardımcı olmak üzere müsteşarlar atandığı gibi, 2 Ağustos 1838 tarihinde de bütün iç işleri ve dış işleriyle ilgili

müstakille olmayup..." (HAT, nr. 23003). Âkif Paşa'ya 15.000 kuruş maaş bağlanır (HAT, nr. 23065; *BEO.AYN.d.*, nr. 796, s. 11).

3 27 Mart 1838, *ML.MSFD.*, nr. 18, s. 12; nr. 18937, s. 8; *MAD.d.*, nr. 8999, s. 8.

4 *Takvim-i Vekayi*, nr. 169.

5 Sadaretin tekrar ihdası üzerine tayinatı da yeniden verilmeye başlanır (20 Ağustos 1839, *BEO.AYN.d.*, nr. 766, s. 47).

6 M. İpşirli, "Bâbiâli", IV, 383.

7 HAT, nr. 24236; *Takvim-i Vekayi*, nr. 164. Geniş bilgi için Deavi Nezareti kısmına bakınız.

konulara bakmak, gerektiğinde bazı âcil ve kritik sorunların sözlü olarak arz edilip hemen iradesinin çıkarılmasını sağlamak, kısaca gördüğü işlerde başvekile yardımcı olmak amacıyla Başvekâlet Muavinliği kurulup, Meclis-i Vâlâ üyeliği, üzerinde kalmak kaydıyla Mustafa Kâni Efendi'ye tevcih edilir. Yeni memuriyetin rütbesi diğer maiyet memurlarının üzerinde ve birinci rütbenin (*rütbe-i ûlâ*) en önünde (*pişvâ*) idi.⁸ Ancak Başvekâlet ve Dahiliye Nezareti birleştiği ve nezaretin zaten bir müsteşarı bulunduğu için gereksiz olduğu düşünülen Başvekâlet Muavinliği bir süre sonra kaldırılır.⁹

II. Mahmud'un ölümü ve Sultan Abdülmecid'in cülusunun hemen akabinde, 3 Temmuz 1839'da yeni padişahın genç ve tecrübesiz oluşundan da yararlanan Hüsrev Paşa'nın¹⁰ Rauf Paşa'nın elinden padişahın mührünü alarak kendisini yeniden sadrazam ilan ettirmesi üzerine kısa bir dönem yürürlükte kalmış olan Başvekâlet makamı ortadan kaldırılarak yeniden oluşturulan sadaret tekrar padişahın *vekil-i mutlakı* mertebesine yükseltilir.¹¹ Ancak eskiye göre gene de çok şey değişmişti, artık üstün yetkilerle donatılmış bir kişinin (sadrızam) iradesiyle devleti yönetmek düşüncesi,

-
- 8 *Takvim-i Vekayi*, nr. 169; Lütfi, *Tarih*, V, 122. Lütfi Efendi, Kâni Bey'in Saray ile Bâbüali arasında haberleşme vasıtası olduğunu belirtir (*Aynı yer*). Ruus defterinde tevcih tarihi 12 Cemaziyelevvel olarak verilen (nr. 221, s. 4) Kâni Bey'in maaşı 25.000 kuruşa çıkarılır (4 Ağustos 1838, *BEO.AYN.d.*, nr. 796, s. 50).
- 9 Muavin Kâni Bey'in, yine Meclis-i Vâlâ üyeliğine, eski maaşı olan 12.500 kuruşla devamı kararlaştırılır (9 Mayıs 1839, HAT, nr. 23790; nr. 35875; *BEO.AYN.d.*, nr. 796, s. 184; *Takvim-i Vekayi*, nr. 179; Lütfi, *Tarih*, VI, 27). Kâni Bey'in azledildikten sonra sadarete yazdığı yazı için bkz. HAT, nr. 35875-A.
- 10 Hüsrev Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri için bkz. Yüksel Çelik, *Şeyhül-vüzerâ Koca Hüsrev Paşa*, Ankara 2013.
- 11 "Seni karîha-i sabîha-i padişahanemden umur-ı dahiliyye ve hariciyye ve mesalih-i maliyye ve askeriyeye ve'l-hasıl kâffe-i hususata nezaret-i şâmile ile sadaret-i uzma ve vekâlet-i mutlaka-i kübra makam-ı celiline bi'l-istiklâl intihap ve tayin eyledim..." (*A.AMD.d.*, nr. 374, s. 1; M. Süreyya, *Nubbe*, I, 60-61; Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton 1980, s. 168). Hüsrev Paşa, II. Mahmud'un ölümü üzerine Köprülüzâde Kütüphanesi'nde hüzünle oturup bekleyen Rauf Paşa'dan mührü alıp, genç padişahın yukarıdaki hükümleri içeren hatt-ı hümayunu çıkartarak ilk anda da olsa yönetimi ele geçirmeyi başarır (Ahmed Rasim, *İstibdâddan Hâkimiyet-i Milliyeye*, İstanbul 1923, I, 222-223).

yerini nisbeten uzman vekillere ve bunlara fikir verip proje üreten meclislere bırakır. Sadrazamın görevi hükümet üyeleri arasında koordinasyonu sağlayıp onlara nezaret etmektir. Kendi aralarında eşit duruma getirilmiş olan ve memuriyetleriyle ilgili işlerden sorumlu bulunan vekillerde, padişaha bağlı ve kararlı olmak, vatani ve milleti sevmek, yalan söylememek, öfkelenmemek, sır tutmak, doğru ve haysiyetli olmak gibi özellikler aranırdı.¹² 1848 senesinde yapılan bir düzenleme ile sadrazamlara vükelâlık nişanı yerine sadarete mahsus nişan verilmeye başlanır.¹³

SADARETE BAĞLI BİRİMLER

Sadaret Müsteşarlığı

Sadarete geri dönülmesi üzerine buna bağlı olarak bürokraside de bazı düzenlemelere gidilir. Yeni Sadrazam Hüsrev Paşa'nın girişimleriyle 2 Eylül 1839'da, daha önce işlerde kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle birleştirilmiş olan memuriyetlerin tekrar ayrılması işlemleri esnasında, sadaretle birleştirilmiş olan Dahiliye Nezareti tamamen ortadan kaldırılarak Dahiliye Müsteşarlığı, Sadaret Müsteşarlığı'na dönüştürülür.¹⁴ Böylece ilk defa kurulan ve teşrifattaki yeri birinci rütbenin en öne olan¹⁵ Sadaret Müsteşarlığı teşrifattaki bu seçkin yerini incelenen dönemde hemen her zaman

Hüsrev Paşa.

12 "Vâkıa rey-i vâhid ve fikr-i müteferrid ile bunca mesalih-i mülk ve milletin idaresi hata ve hatardan masûn olamayacağından ve mesned-i sadaret-i uzma makam-ı vekâlet-i kübra olarak bittabi diğerlerine nezareti derkâr ve şâmil bulunduğundan bundan böyle hod-be-hod rey-i vâhid ile mesalih-i cesime ruyet olunmaması..." (25 Temmuz 1841, *A.DVN.MHM.d.*, 1/9, vr. 7a-b; Rifat Paşa, *Müntebabât-ı Âsâr*, VIII, 64-65).

13 17 Haziran 1848, *A.MKT*, 134/97.

14 Müsteşarlığa Dahiliye Müsteşarı Sarım Efendi atanır (*Takvim-i Vekayi*, nr. 184; *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, sene 1302, İstanbul 1302, I, 222).

15 Aynı yer.

koruyacaktır.¹⁶ Zaman zaman değişmekle beraber müsteşarlığa bağlanan maaş genelde 40.000 kuruş civarındadır.¹⁷

Daha önce zikredilen değişiklik ile Başvekâlet'in nezarete ilâve edilmiş olmasına rağmen, sadarete dönüşle birlikte bunun tam tersine nezaretin gördüğü işler sadaret ve müsteşarlık tarafından üstlenilir; incelenen dönem içerisinde Dahiliye Nezareti bir daha kurulmayarak görevleri Sadaret Müsteşarlığı, Sadaret Mektubi Kalemi, Dahiliye Kitabeti gibi sadaretin alt birimleri tarafından yürütülür. "Sadaret-i uzmâ müsteşarlığı mesâlih-i umumiyye-i dahiliyyenin merkez ve mukassimi olmasıyla" ibaresi,¹⁸ müsteşarlığın, dahili işlerin merkez sorumlusu olduğu gerçeğini bütün açıklığıyla ortaya koyar. Başka bir belgede ise Sadaret Müsteşarlığı'nın Sadaret Kethüdalığı'nın yerine kurulmuş olduğu bilgisi yer alır.¹⁹ Müsteşarlık, iç işleriyle o denli içli dışlı olmuştur ki taşradan yazılan mektuplarda, müsteşarın Dahiliye Müsteşarlığı'na atandığı için kutlanması,²⁰ diğer bir ifadeyle müsteşarın sadaret müsteşarı değil de dahiliye müsteşarı olarak görülmesi, iç işleriyle olan ilgisinin derecesini gösterir.

1869'da Fuat Paşa'nın ölümü üzerine en büyük destekçisini kaybeden ve devlet işlerini büyük ölçüde üstlenmek zorunda kalan Âli Paşa'nın 18 Şubat 1869'da sadaret ile Dahiliye Nezareti'ni tekrar ayırmasına kadar iç işleri sadaret ve alt birimleri tarafından

16 Sadaret Müsteşarlığı ve Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat Kethüdalığı için *rütbe-i bâlâ* adıyla bir rütbe oluşturulup (29 Mart 1846, İ.DH, nr. 6167) müsteşara tevcih olunur (29 Kasım 1849, İ.DH, nr. 11795; nr. 18472; *BEO.AYN.d.*, nr. 776, s. 6).

17 22 Ocak 1847, *BEO.AYN.d.*, nr. 772, s. 100-101; nr. 776, s. 6; İ.DH, nr. 11795.

18 26 Mart 1856, İ.DH, nr. 22423. Eugene Morel de müsteşarlığın dahiliye nazırının görevlerini yerine getirdiğini belirtir (*Türkiye ve Reformları*, İstanbul 1984, s. 104).

19 "Sadaret Müsteşarlığı mukaddemki kethüdalık mesnedinin yerine kaim... olduğu" (29 Mart 1846, İ.DH., nr. 6167).

20 26 Nisan 1846, A.TŞF, 1/77; 18/91.

yürütülür. Bu operasyonla Dahiliye Nezareti de yeniden bağımsızlığına kavuşmuş olur.²¹

Sadaret Mektubi Kalemi

Dahiliye ve hariciye memurlarının ayrılmaları sırasında Âmedçiliğin Mâruzat-ı Dahiliye ve Mâruzat-ı Hariciye kâtiplikleri olarak ikiye ayrılması üzerine 21 Mart 1838 tarihinde sadaretten yapılan iç ve dış yazışmaları yürütmekle görevli olan Sadaret Mektupçuluğu da Dâhiliye ve Hariciye mektupçulukları olarak ikiye bölünür ve yeni mektupçuların maiyetlerine yeterli sayıda memur verilir.²²

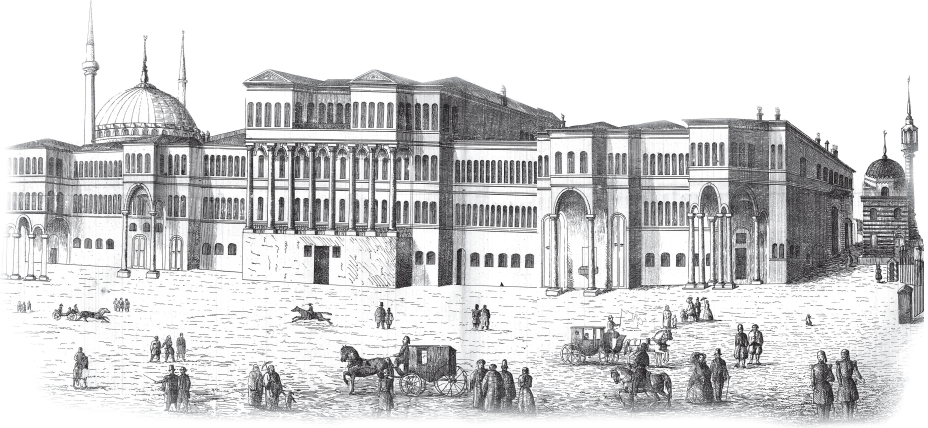
Yaklaşık bir yıl sonra Beylikçilik ve Âmedçilik memuriyetlerine yeniden geri dönülmesi sırasında, 3 Temmuz 1839 tarihinde Hariciye Mektupçuluğu da kaldırılarak Sadaret Mektupçuluğu tekrar oluşturulur.²³ Sadaret Mektubi Odası'ndaki mülâzim sayısı 40'la sınırlandırılırsa da daha sonra aralarından ehliyetli memur seçme oranı artacağı ve maaş almadıkları için sayı fazlalığının hazineye de yük getirmeyeceği düşüncesiyle bu sayı 60'a çıkarılır.²⁴ Esasında bu oda, diğer dairelerin ve yeni kurulan kalemlerin memur kaynağı olup buradan yetişen kâtip veya defterciler geçici veya daimî

21 Stanford J. Shaw ve E. Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 1983, II, 105.

22 Sadaret Mektupçusu Zühdü Bey, Dahiliye Mektupçuluğu'na ve Hariciye Kâtiibi Enverî Efendi de Hariciye Mektupçuluğu'na atanır. Mektupçuların maiyetlerine verilen halife ve mülâzimler üç sınıfa ayrılır ve birinci sınıfa 4. rütbe, ikinci sınıfa hâcelik ve halifelere de üçüncü rütbenin ikinci sınıfı itibarıyla nişanlar verilir. Bu sınıflama Divan-ı Hümayun tercümanı maiyetindeki memurlar için de uygulanır (*Takvim-i Vekayi*, nr. 163; Lütfi, *Tarih*, V, 108-109; IX, 111; *KK.d, Ruus Defteri*, nr. 221, s. 12).

23 3 Temmuz 1839, M. Süreyya, *Nuhbe*, I, 62; *BEO.AYN.d*, nr. 766, s. 24. Bir maaş defterinde, mektubi odasında maaşları 100 kuruş ile 5.000 kuruş arasında değişen 75 memurun ismi zikredilir (*ML.MSF.d*, nr. 9297, s. 2-4).

24 23 Ağustos 1840, İ.DH, nr. 918.

Bâbüâlî'nin gravürü (*Âyine-i Vatan*, Sayı 1, s. 8-9).

olarak başka kalemlerde görevlendirilebilirdi.²⁵ Ayrıca, Meclis-i Vâlâ Tahrirat Odası gibi, odaya bağlı başka odalar da vardı.²⁶

Mektubi Odası, önceleri Reisülküttaplık, sonraları ise Hariciye Nazırlığı ve yüksek kademelere gelebilmek için çok önemli bir basamak olan Âmedi Odası'na memur verme tekelini 8 Mayıs 1845 tarihine kadar elinde bulundurur; bu tarihten itibaren ise Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası ve Divan-ı Hümayun Kalemî memurlarının da Âmedi Odası'na atanmasına izin verilir.²⁷ Böylesine önemli ve hususiyetleri olan bir kalemi bekleyen tehlike, iltimas ve adam kayırma yöntemleriyle, ehliyetsiz insanların buraya yığılmasıydı. Nitekim kalemdeki halife sayısının bir ara 400'lere kadar yükselmiş olması, iltimas ve adam kayırmanın ne derecelere kadar varabildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bunu önlemek ve iltimasla

25 *ML.MSF.d.*, nr. 9297, s. 2-4; *Takvim-i Vekayi*, nr. 202; C.DH, nr. 7317; İ.MSM, nr. 62.

26 "Meclis-i Vâlâ'nın tahrirat odası mektubi-i hazret-i vekâlet-penâhî saadetlü efendi odasına mülhak bulunmuş olduğundan mezkûr odanın nizam ve idaresi ol-terafa râci olup..." (7 Kasım 1849, *Buyuruldu def.*, nr. 3, s. 98).

27 İ.MSM, nr. 56; *MVL.d.*, nr. 470, s. 58-62; *BEO.AYN.d.*, nr. 769, s. 62-63; *Takvim-i Vekayi*, nr. 288; Lütfi, *Tarih*, İstanbul 1328, VIII, 23.

gelenlerin kalemdeki kuralları ve kurulu düzeni bozmamaları amacıyla, önce memur adaylarının yazılarının görülüp soyu sopu araştırıldıktan sonra kaleme alınması kararlaştırılırsa da²⁸ sonraki gelişmeler bu tedbirin çok da etkili olmadığını ortaya koyar. Mektupçuların da diğer yüksek bürokratlar gibi tayinatları vardı.²⁹

Dahiliye Kalemî ve Kitabeti

İçişlerini yürüten birimlerden biri olan ve Dahiliye Nezareti'nin kurulması, dahiliye ve hariciye memurlarının ayrılması ve nezaretin sadarete ilhak edilmesinden beri varlığını sürdüren Dahiliye Kalemî ve Kitabeti, sır tutan, olgun ve kabiliyetli memurların istihdam edildiği bir daire olup içlerinden yeteneklileri taşra görevlerine gönderilirdi.³⁰ Ancak zamanla rica ve iltimasla ehliyetsiz kişilerin doldurulması sonucunda kalemin düzeninin bozulması ve halife sayısının 200'ü bulması, ehliyetli memurların çeşitli gerekçelerle taşraya kaçmalarına ve bu da kalemde iş görececek eleman kalmasına neden olur. Meclis-i Vâlâ'nın bu sorunu çözmek amacıyla yaptığı çalışmalar neticesinde 2 Eylül 1847 tarihinde, o zamana kadar devlet dairelerine imtihansız giren halife çocuklarının da sınava tabi tutulmaları ve görevlerini yapmayan kâtip ve halifelere maaş, rütbe ve nişan verilmemesi kararlaştırılır.³¹

Devletin sınırları geniş olduğu ve etkili bir haberleşme sistemi kurulamadığı için ülkede meydana gelen olaylar, zamanında merkeze iletilmediği gibi, bazen de haberler abartılır, bilgi akışındaki bu sorunlar yüzünden uluslararası boyutu olan problemlerde karar almakta geç kalınırdı. Modern posta sisteminin kurulmasına ve yavaş yavaş ülkeye yaygınlaştırılmasına rağmen yine de sorun

28 2 Eylül 1847, İ.MVL, nr. 2313; A.M, 4/79. Belgede eğer önlem alınmazsa bir seneye kalmaz kalemdeki halife sayısının iki katına çıkacağı vurgulanır.

29 Mektupçuluğun günlük yaklaşık 9 kilo et tayinatı vardı (11 Mart 1847, A.MKT, 70/65). Cevdet Paşa, bu memuriyetin üla sınıf-ı sânisî rütbesinde olduğunu yazar (*Tezâkir*, Ankara 1953, I, 18).

30 HAT, nr. 24033.

31 İ.MVL, nr. 2313. Dahiliye kâtibi ile sadaret mektupçusunun kalemlerinin düzeltilmesi için yazdıkları müşterek yazının müsveddesi için bkz. A.M, 4/79.

tam olarak çözülememişti. Konuyu ele alan Meclis-i Tanzimat'ın çalışmaları neticesinde 1 Nisan 1856'da yapılan bir düzenleme ile taşradaki mülki âmirlerin, sorumluluk alanlarındaki yerlerde meydana gelen olayları, haftalık veya 15 günlük periyodlarla düzenli olarak merkeze bildirmeleri kararlaştırılır. Olayların genel tablosunun merkeze aktarılmasından sonra ayrıntılarının da iletilmesi, eğer herhangi bir olay olmazsa “vukuat-ı mülkiyye ve cinayat-ı cesimeye dair bir şey zuhur etmedi” diye aylık rapor verilmesi ve bildirimde bulunmayan yerel yöneticilerin sorumlu tutulması, alınan kararlar cümlesindedir. Ayrıca, taşradan gönderilen bu vukuat raporlarının kaydedilmesi ve âcil olanların kayıttan önce kopyaları çıkartılıp ilgili birime iletilmesiyle görevli Dahiliye Kalemî'nde birkaç memurdan oluşan bir *Jurnal Odası* kurulur.³²

Dahiliye Kalemî, 5 Mayıs 1861 tarihinde yeniden düzenlenerek içtüzüğü hazırlanır. Dahiliye kâtibinin idaresi altında taşraya gönderilen ve taşradan gelen evrakın kaydedildiği yer olan bu birim, Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Cezayir olmak üzere dört kısma ayrılır. Her sancak için *gelen* (*âmed*) ve *giden* (*reft*) olmak üzere iki defterin tutulması ve bunların ait oldukları memurların sorumluluğunda bulunması, taşradan gelen yazıların açılıp sadaret müsteşarınca paraflandıktan sonra Dahiliye Kitabeti'ne gönderilmesi, burada serhalife tarafından ilgili olduğu birime verilerek tarihi, numarası, konusu ve ekleri defterlere kaydedildikten sonra ilgili daireye iletilmek üzere kitabete iade edilmesi, Bâbiâli'den taşraya gönderilen yazıların üzerleri mühürlenmek için Dahiliye Kitabet Odası'na getirilip *giden* defterine kaydedilmesi, taşradan cevabı beklenen yazıların müsteşara bildirilip gecikme nedeninin soruşturulması, söz konusu dört birimin memurlarının aynı zamanda sorumluluklarındaki yerlerin gelen evrakı ile

32 Taşradan gelecek jurnaller gayet kısa yazılacak; eğer olay bir katil konusu ise, “filân filâncaıyı cerh veya katl eylemiştir”; mahkemesi başlamışsa, “muhâkemesinin icrasına başlanmıştır” ve konu soruşturuluyorsa da, “tahkikine teşebbüs kılınmıştır” şeklinde kısaca açıklama yapılacaktır (İ.DH, nr. 22458).

İstanbul'daki muamelelerinin takibinden de mesul olması, cevabı ve işlemi geciken evrakın aylık veya iki aylık listelerinin yapılarak müsteşara verilmesi ve gerektiğinde hangi daireye gönderilmiş ise adam yollanıp elden takip edilmesi kararlaştırılır.

Zikredilen sancak ve eyalet defterlerinin dışında, geçici olarak taşraya gönderilen memurlarla (*memurîn-i fevkalâde*) yapılan yazışmaların kaydedildiği, serhalife nezdinde saklı tutulan *memurîn defteri* adlı bir defter daha vardı. Önemine göre bunlara yazılan yazıların beş yerinden mühürlenerek gönderilmesi, önemli ve gizli yazıların sadaret mektupçusu nezdinde bulundurulacak bir deftere kaydedilmesi ve ayrıca, kaza müdürü gibi taşra görevlilerinden gelecek yazıların kaydedildiği bir de *müteferrika defterinin* tutulması kararlaştırılır. Bu dönemde, serhalife, iki mümeyyiz ve dört sınıfa ayrılan halifelerden teşekkül eden Dahiliye Kalemî'nin dördüncü sınıfını, kaleme yeni girmiş mülâzimler oluştururdu. Kalem odasında sigara içmek, yemek ve uygunsuz oturmak yasaktı.³³

Sadaret Mektubi, Hariciye ve Meclis-i Vâlâ odalarında yazılan emirlerin, Dahiliye Kitabeti'ne geldikten ve gizli olanlar alıkonularak diğerleri serhalifeye gönderilip kaydedildikten sonra dahiliye kâtibi nezdinde bulunan müsteşar mührü ile mühürlenmesi, daha sonra dağıtıcı (*müvezzi*) tarafından önemli olanların kapı kethüdalarına, sıradan ve günlük işlere dair olanların da sahiplerine verilmesi, gizli belgelerin zarflarının beş yerden mühürlenerek ilgililerine gönderilmesi, Bâbiâli Evrak Odası'ndan kitabet odasına gelen cevabî sadaret tezkirelerinin önemlilerinin elden sadrazama verilip muamelesi bittikten sonra ait oldukları yerlere gönderilmesi ve sadarettten yazılan emirlerin mektubi odasından düzenlenen müzekkiresi müsteşara verilip emrin gönderildiği yer ve kiminle

33 Halifelerden birinci sınıfa 1.500, ikinci sınıfa 1.000 ve üçüncü sınıfa da 500 kuruş maaş verilmesi, ayrıca, kaleme meydana gelen mahlûllerin de aralarında eşit olarak bölüştürülmesi kararlaştırılır (*Meclis-i Tanzimat def.*, nr. 2, s. 2-4). Bâbiâli'de sofalarda sigara içilmemesi ve hasır üzerinde ayakkabıyla gezilmemesi, hariciye nazırına sıkıca tenbihlenir (31 Ocak 1851, *Buyuruldu def.*, nr. 3, s. 107).

gönderildiği üzerine yazılarak Dahiliye Kalemî'ne kaydedilmesi içtüzük gereğiydi.

Önemli konular, ilmî ve askerî tevcihat, rütbe yazıları ve mübaşir aracılığıyla ilgisine iletilmesi gereken emirlerin Divan ve Nişan kalemlerinde hazırlanıp beylikçi aracılığıyla kitabet odasına gönderilmesi, burada tuğraları çekilip defterlere ve mektubi odasından yazılan buyurulduların da buraya kaydedilmesi, Maliye, Evkaf ve Hazine-i Hassa nezaretlerinden gönderilip Bâbîâlî'de işlem gören takrirlerin üzerine yazılan buyurulduların kaydedildikten sonra dairelerine iadesi ve Bâbîâlî'deki memurlar ile mazullerine verilen atıyye kayıtlarının tutulması kalemin göreviydi.

Şeyhülislâmlık ile Bâbîâlî arasında fetva ve ilmiyeye dair konular Dahiliye Kitabeti ile şeyhülislâm mektupçusu arasında haberleşilerek halledilir, ilmiye atamalarıyla ilgili hususlar da doğrudan kitabete gelip, gereği yerine getirildikten sonra çıkan emir ve ruuslar şeyhülislâm mektupçusuna gönderilirdi. Her gün sadarete gelen dilekçeler özetlenip sadrazamın işareti doğrultusunda ilgili makamlara havale edilir, özetlenmemiş ve üzeri kazanmış maruzat kabul edilmezdi.

Merasim günlerinde teşrifattan dağıtılan tezkirelerin Dahiliye Kitabeti kayıtlarına uygun yazılıp teşrifata iade edilmesi, yurtdışına gideceklerin Sadaret Karakulak Odası'ndan alıp sefaretlere mühürlettikleri menzil emirlerinin boş kısımlarının kitabetten doldurulması, Receb, Şaban ve Ramazan'da, yani mübarek üç aylarda taşraya gidecek talebelere Şeyhülislâmlıkça verilen diplomaların kalemde korunması, her birine gümrük malından 50'şer kuruş tahsisi için matbu tezkireler verilip bunların *Bâbîâlî* yazılı mühürle mühürlenmesi ve bu yardımların fakirlere de yapılması içtüzük gereğiydi.³⁴

34 5 Mayıs 1861, *Meclis-i Tanzimat def.*, nr. 2, s. 4-6.

Bâbîâli Evrak Odası'nın Kurulması

Merkez ve taşra yönetiminde yapılan reformlar neticesinde bürokratik işler ve yazışmalar arttığı için gelen ve giden evrak akışında düzeni sağlamak da giderek zorlaşır. Öte yandan Bâbîâli'ye gelen evrakın çok küçük bir kısmının havale edildiği Meclis-i Vâlâ ve diğer meclislerde, gelen evrakı kaydetmek ve iş sahiplerinin sordukları sorulara cevap vermekle yükümlü birer evrak müdürü olduğu halde, bütün işlerin ve yazışmaların merkezinde yer alan Bâbîâli'de böyle bir görevli yoktur. Bunun üzerine 12 Haziran 1851 tarihinde Bâbîâli'ye gelen evrakı bir düzen içinde kayd ve ilgili yerlere havale etmek ve daha önce kurulmuş olan kayıd odasına bağlı olarak çalışmak üzere *Bâbîâli Evrak Müdürlüğü* kurulur.³⁵ Bu düzenleme ile evrak akışının bir sistem dahilinde yürütülmesi ve iş sahiplerinin devlet dairelerinde süründürülmemesi amaçlanır.

Bâbîâli'deki müdürlük odası, işlerin ve buna paralel olarak da personelin çoğalması neticesinde bir süre sonra yetersiz kaldığı için genişletilir;³⁶ diğer yandan bu büyüme ve önem kazanmaya binaen müdüre de et ve ekmek tayinatı bağlanır.³⁷

5 Mayıs 1861 tarihinde Bâbîâli Evrak Odası'nın görevlerinin ayrıntısını düzenleyen yeni bir içtüzük hazırlanır ve odanın görev alanı, İstanbul'daki devlet dairelerinin birbirleriyle olan yazışmalarının kayıtlarını tutmak olarak sınırlandırılır. Her daire için bir *gelen* (*âmed*) ve bir de *giden* (*reft*) olmak üzere iki defterin tutulması; evrak odasında, bir daireden gelen yazının, numarası, tarihi ve eklerinin sayısı *gelen defterine* özet olarak kaydedildikten sonra hususi numarası konulup ilgili olduğu makama havalesi, gönderilen yerden gelip başka bir daireye sevki gerekiyorsa, bunun da kaydı hizasına işaret edilmesi ve sadareten doğrudan yazılan

35 Edirne Meclisi Başkanı Cemil Bey 5.000 kuruş maaşla müdürlüğe atanır (İ.DH, nr. 14194; *BEO.AYN.d.*, nr. 777, s. 52; *Takvim-i Vekayi*, nr. 452; *Ceride-i Havadis*, nr. 536; M. Süreyya, *Nuhbe*, I, 214).

36 28 Kasım 1851, İ.MVL, nr. 7632.

37 Müdürlüğe 9,5 kg ekmek (12 Nisan 1856, İ.DH, nr. 22560; *BEO.AYN.d.*, nr. 779, s. 149) ve yaklaşık 9 kilo da et (İ.DH, nr. 22725; *BEO.AYN.d.*, nr. 780, s. 9) tayinatı bağlanır.